

**ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

ШЕЛЕВЕР НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 342.72/.73(477):342.56/.57:347.73

**ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ
УКРАЇНИ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

РЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Ужгород – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
віцепрезидент, академік Національної академії
правових наук України,
СКРИПНЮК Олександр Васильович,
Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
директор

доктор юридичних наук, професор
ДЕШКО Людмила Миколаївна,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, професор кафедри
конституційного права

доктор юридичних наук, професор
МЕДВІДЬ Андрій Богданович,
Львівський торговельно-економічний
університет, професор кафедри теорії
держави і права

Захист відбудеться 07 березня 2025 р. о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 61.051.07 ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3 (ауд. 60). З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14.

Реферат розісланий 05 лютого 2025 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Терезія ПОПОВИЧ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Принцип справедливості – це основоположний принцип права, який має велике значення, оскільки в правовій державі справедливість є основою реалізації всіх правових цінностей. Варто зауважити, що в Конституції України принцип справедливості прямо не зафіксований, проте у ст. 95 зазначається, що однією із засад будівництва бюджетної системи України є справедливий розподіл суспільного багатства. Основний Закон держави містить також ст. 1, що характеризує нашу державу як соціальну, тому це можна розглядати у виді норми, яка закріплює даний принцип. Це дає змогу вести мову про існування конституційно-правової концепції принципу справедливості. Необхідно відмітити, що Конституційний Суд України при аргументації своєї позиції неодноразово посилається саме на конституційний принцип справедливості.

Формування нових реалій соціально-політичного життя, зміни в економіці зумовили перед юридичною наукою і практикою комплекс завдань, пов'язаних із реформуванням законодавства. Проте вирішення даних питань можливе лише при умові, що закони, які приймаються, правозастосовна діяльність відповідають ідеалам справедливості.

У зв'язку з прагненням України приєднатися до Європейського Союзу, важливим завданням є утвердження принципу справедливості у всіх сферах суспільного життя. Окрім цього, у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну, з'явилися нові проблеми, пов'язані з реалізацією даного принципу. Тому необхідним є внесення змін до законодавства України з огляду на принцип справедливості. Приймаючи справедливі закони, держава має забезпечувати гідність людини у її правах, не допускати дискримінацію.

Варто зауважити, що у законодавстві України не є чіткого розкриття змісту принципу справедливості, тому основне тлумачення даного поняття ми отримуємо з практики Європейського суду з прав людини. Проаналізувавши її, ми прийшли до висновку, що принцип справедливості відіграє важливу роль у судовій практиці, особливо у тих випадках, коли суддя вирішує справу за своїм внутрішнім переконанням, тобто коли створюється судова правотворчість, вирішується питання щодо застосування аналогії права чи закону, різні колізії.

Актуальність теми дослідження зумовлена прагненням України стати повноправним членом Європейського Союзу, а також тим, що російсько-українська війна спричинила нові виклики для нашої держави, тому є необхідність у вивченні конституційного принципу справедливості, його реалізації у різних сферах суспільного життя, у тому числі ефективності застосування національними судами з огляду на позитивну практику ЄСПЛ. При аналізі судової практики ми виявили, що національні суди хоч і застосовують принцип справедливості, проте не розтлумачують його при застосуванні у відповідних спірних правовідносинах і відносяться до нього формально. Це призводить до «спотворення» суддівської правотворчості. Проте судова практика є важливим джерелом конституційного права й у разі допущення «прогалин» законодавцем, важливим питанням є її належне формування з огляду на постійну суспільну необхідність, яку спричинила російсько-українська війна. Тому

вводяться у науковий обіг українського конституційного права нові джерела розуміння конституційного принципу справедливості.

Теоретичною базою для проведення дослідження стали праці Аристотеля, Гегеля, Гельвеція, Гоббса, Канта, Локка, Платона, Дж. Ролза, Руссо, Спінози, Цицерона та інших філософів. Сучасні вчені також не залишилися осторонь даної проблематики та присвятили їй дослідженню чимало своїх праць. Серед них такі вчені як І. Бабич, А. Барак, Н. Грень, О. Грищук, П. Гуйван, Л. Дешко, Є. Діденко, І. Коваль, Н. Костюк, А. Медвідь, О. Олійник, В. Опришко, С. Погребняк, Т. Подковенко, С. Прийма, М. Савчин, О. Скрипнюк, М. Смокович, Л. Тацій, О. Хрімлі та багато інших.

Окремі аспекти принципу справедливості уже вивчалися, проте в Україні відсутнє комплексне дослідження конституційного принципу справедливості та його реалізації. Оскільки цей принцип не зафіксований прямо ні в Конституції України, ні в процесуальних кодексах, необхідним є його аналіз через призму практики ЄСПЛ, Конституційного Суду України та Верховного Суду. Важливим питанням є вивчення його реалізації у різних сферах суспільного життя, виявлення проблем, які назріли як до війни, так і у зв'язку з війною, бо головним завданням держави у відносинах із людиною є утвердження і забезпечення її прав та свобод. Дослідження даної теми є важливим завданням сьогодення з огляду на євроінтеграційні прагнення України, необхідність утверджувати принцип справедливості в державі з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

В умовах російсько-української війни необхідним є і надання відповідних пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства з метою утвердження принципу справедливості у всіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим наука українського конституційного права стане досконалішою й збагатиться відповідними напрацюваннями.

Варто зауважити, що у вітчизняній науці конституційного права неповно розкриті проблеми щодо розуміння принципу справедливості та його реалізації, війна зумовила нові виклики для України, а саме:

- у зв'язку з російсько-українською війною, наближенням України до членства у ЄС необхідно якісно, по-новому вказати на роль і місце конституційного принципу справедливості у правотворчості та правозастосуванні, його співвідношення, взаємозв'язок з іншими основоположними принципами права;

- потрібно виявити нові проблеми, спричинені війною й пов'язані з реалізацією принципу справедливості у різних сферах суспільного життя та причини їх появи;

- розробити нові шляхи вирішення проблеми реалізації конституційного принципу справедливості та пріоритети удосконалення законодавства;

- вказати на значення конституційного принципу справедливості у судовій практиці під час дії воєнного стану, оскільки до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну до даного принципу суди відносилися досить формально;

- дослідити значення судової правотворчості при вирішенні колізій чи усунення прогалин у законодавстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Обрана тема дисертаційного дослідження спрямована на виконання основних

положень Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12–21, Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. № 722, Стратегії розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. Дослідження відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України. Тематика дослідження входить у комплексну тему: «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-ХХІ ст.» (0198U007793).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне дослідження сутності змісту конституційного принципу справедливості та його реалізації.

Для досягнення визначеної мети в дисертації поставлено та виконано такі завдання:

- досліджено зародження принципу справедливості у Стародавній Греції;
- проаналізовано особливості розвитку принципу справедливості у римському праві;
- розкрито розуміння принципу справедливості в період Середньовіччя;
- досліджено розвиток принципу справедливості в ХХ-ХХІ столітті;
- розкрито сутність справедливості як конституційно-правової цінності та принципу конституційного права;
- проведено співвідношення конституційних принципів справедливості та законності;
- вказано на роль і місце принципу справедливості у правозастосуванні та його співвідношення, взаємозв'язок з іншими основоположними принципами права;
- у контексті порівняльного аспекту розкрито спільне та відмінне між конституційними принципами справедливості та рівності;
- здійснено критичний аналіз діючого законодавства з позиції реалізації конституційного принципу справедливості, внесено пропозиції щодо його удосконалення;
- розроблено пропозиції щодо удосконалення законодавства у соціальній сфері з метою закріплення принципу справедливості;
- розкрито особливості реалізації конституційного принципу справедливості в економічній сфері та зроблено висновок про необхідність залучення іноземних інвесторів з метою відбудови України після закінчення війни;
- проведено співвідношення між конституційним принципом справедливості і правом на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;
- обґрунтовано, що у разі незабезпечення прав ЛГБТІ це стане загрозою для членства України в ЄС;
- розкрито суть права на справедливий суд, як одного із фундаментальних прав людини та його структуру;

- з'ясовано суть доступу до суду, як складової права на справедливий суд в контексті рішень ЄСПЛ;
- досліджено значення та особливості забезпечення доступу до суду під час війни в Україні, розкрито специфіку такого доступу;
- з'ясовано суть поняття «розумний строк» розгляду справи та особливості його дотримання під час воєнного стану;
- досліджено необхідність реалізації конституційного принципу справедливості при ухваленні судових рішень, розкрито його значення;
- розроблено пропозиції щодо удосконалення завершальної стадії судового процесу – виконання судових рішень та обґрунтовано значення конституційного принципу справедливості для виконавчого провадження;
- обґрунтовано необхідність поступової імплементації норм міжнародного права, що сприятиме ефективній реалізації принципу справедливості в національному законодавстві.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у процесі реалізації конституційного принципу справедливості як базової цінності громадянського суспільства.

Предметом дослідження є теорія і практика забезпечення справедливості у всіх сферах суспільного життя, її сучасний стан, тенденції розвитку і реалізації на практиці через призму конституційного законодавства України; недопущення дискримінації та обмеження прав людини.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених цілей і завдань використано різні методи наукового пізнання. В якості методів дослідження велику роль відіграв діалектичний підхід до аналізу співвідношення загального, особливого й окремого, загальнонаукові приватнонаукові методи дослідження: системний підхід, історичний, логічний, порівняльно-правовий, формально-юридичний та інші методи. Застосовувався загальнонауковий метод аналізу і синтезу, який у поєднанні із порівняльно-правовим став основним у дисертаційному дослідженні.

Завдяки системно-структурному методу, розглянуто природу конституційного принципу справедливості, його структуру, місце та значення серед інших принципів конституційного права.

З метою глибокого, всебічного наукового осмислення предмета дослідження і вирішення поставлених перед собою завдань використано приватні методи пізнання – порівняльно-правовий та формально-юридичний.

Порівняльний метод застосовувався для співставлення нормативного змісту і юридичної природи конституційного принципу справедливості з іншими принципами. Це надало змогу більш диференційовано виділити різні аспекти, що складають зміст даного принципу.

Методи формальної логіки: опис, класифікація, аналіз і синтез допомогли охарактеризувати нормативний зміст конституційного принципу справедливості. Завдяки даним методам наукового пізнання, автору вдалося провести дослідження діючого законодавства на предмет його відповідності цьому конституційному принципу, виявити недоліки нормативного регулювання і сформулювати пропозиції щодо його удосконалення.

Широко використано і міждисциплінарний підхід, оскільки проаналізовано результати дослідження принципу справедливості у різних сферах гуманітарних знань: праві, філософії, соціології, економіці. Таким чином, вдалося виявити різні

сторони і аспекти конституційного принципу справедливості, його соціальні функції та регулятивний потенціал. Також розглянуті особливості реалізації конституційного принципу справедливості в таких галузях юридичної науки як праві соціального забезпечення, процесуальному праві.

Проте тільки комплексне використання різних методів надало можливість вирішити поставлені завдання практичного характеру, пов'язані з розробкою пропозицій щодо удосконалення діючого національного законодавства.

Емпірична база дисертаційного дослідження представлена дослідженням практики ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного Суду, судів загальної юрисдикції, матеріалів соціологічних досліджень та статистичних даних.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, у якому висвітлюються проблеми врахування ціннісних аспектів справедливості в конституційному законодавстві та правозастосовній практиці. На підставі розкриття змісту конституційного принципу справедливості сформульовано такі наукові положення, рекомендації та висновки, зокрема:

вперше:

- сформульовано авторське визначення поняття «конституційний принцип справедливості». Конституційний принцип справедливості – це базовий основоположний принцип права, який доповнює та розвиває інші загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи, обґрунтовує функціональну необхідність їх існування, визначає межі дії інших принципів, формує ціннісні морально-правові орієнтири і в кінцевому результаті сприяє пануванню справедливості у всіх сферах суспільних відносин. Сутність інших принципів не може бути в повній мірі розкрита без даного принципу, оскільки реалізація будь-якого з них завжди порівнюється з феноменом справедливості;

- доведено, що в ситуації конфлікту, конкуренції конституційно-правових цінностей найбільш рельєфно проявляється категорія справедливості. Автор, визначаючи роль і місце справедливості в системі конституційних цінностей, приходять до висновку, що справедливість як цінність змістовно характеризується актуальною присутністю та існуванням всіх інших цінностей в несуперечливому співвідношенні між собою. У випадку конкуренції різних конституційних цінностей в рамках конкретного правовідношення мова повинна йти не про визнання пріоритету однієї конституційної цінності перед іншою, що може призводити до повного заперечення останньої, а до пошуку збалансованого співвідношення обох. І такий підхід, пов'язаний з пошуком «справедливого балансу» конкуруючих конституційних цінностей, має бути характерним для практики Конституційного Суду України при вирішенні конкретних справ;

- обґрунтовано, що право на справедливий судовий розгляд в розумний строк не означає лише короткий період розгляду і вирішення конкретної справи, але вважається належним чином дотриманим при досягненні оптимальної рівноваги між тривалістю судочинства, законністю та обґрунтованістю рішення суду. Тому необхідно удосконалювати процесуальне регулювання, оскільки на даний час спостерігається ситуація, коли якість вирішення справи нівелюється на користь швидкості її розгляду судом;

- встановлено, що загальноправовий принцип соціальної справедливості розкривається через галузеві принципи або через такий важливий інститут галузі

права соціального забезпечення як зарплата і пенсія, та повинен мати чіткий прояв у відповідному забезпеченні. Зарплатне та пенсійне забезпечення можна назвати справедливим, якщо у законодавстві закріплені наступні прояви принципу соціальної справедливості: встановлення такого рівня заробітних плат та пенсій, які забезпечать гідний рівень життя населення, адже Україна прагне стати членом ЄС, тому і рівень забезпечення має бути не нижчим, ніж у ЄС; підвищення рівня зарплат та пенсій до рівня споживчого кошика людини, що проживає в ЄС; недопущення дискримінації серед громадян щодо розмірів зарплат та пенсій; недопущення невідповідності розміру трудової пенсії прожитковому мінімуму, тому що у разі порушення це означає невідповідність сучасного пенсійного законодавства Рекомендації Міжнародної організації праці № 43;

- робиться висновок про те, що право на справедливий суд – це комплексне суб'єктивне право особи, яке гарантоване міжнародними та внутрішньодержавними нормами, є сукупністю процесуальних прав, реалізація яких залежить лише від судді, який розглядає справу;

- доводиться, що судова правотворчість – це важливий механізм встановлення справедливості, який ефективно регулює суспільні відносини в умовах, коли діюче законодавство «мовчить» чи суперечить вимогам справедливості;

- законна сила судового рішення є його правовою дією, що забезпечує за допомогою принципів правової визначеності і верховенства права незаперечний характер судового акту, що набрав чинності, скасування/зміна якого допустима у виняткових випадках для досягнення справедливості правосуддя за дотриманням принципу розумності;

удосконалено:

- тезу про те, що протягом усього періоду людського розвитку поняття справедливості трансформувалося в залежності від конкретної історичної епохи, з різної точки зору оцінювалися ті чи інші вчинки та явища. Проте сам феномен справедливості не зникав зовсім, а лише видозмінювався відносно раніше існуючого поняття, доповнювався новим змістом, зберігаючи в собі загальнолюдську сутність;

- погляди на те, що, завдяки працям Платона та Аристотеля, вперше в теорії держави і права Європи було сформульовано теоретичну концепцію справедливості. Концепція Платона та Аристотеля дозволяє розкрити сутність справедливості як якості системи відносин, що виражається у пропорційності діяння як внеску у досягненні цілі і оціночних наслідків цього внеску, пов'язаних із заохоченням або осудом у залежності від відповідного позитивного чи негативного значення цілі;

- ідею про те, що реалізація конституційного принципу справедливості як базової цінності громадянського суспільства, формування демократичної правової соціальної держави є суперечливим процесом удосконалення відносин на всіх рівнях їх прояву, і це супроводжується різними формами реалізації в цих відносинах, не завжди співпадаючих корпоративних, групових, індивідуальних інтересів. Це визначає в якості однієї із ключових проблему досягнення балансу інтересів особистості, суспільства і держави у відповідних сферах державного і суспільного життя у процесі виконання державою конституційних обов'язків по визнанню, дотриманню і справедливому захисті рівних прав та свобод людини і

громадянина;

- погляди на те, що принципи справедливості та законності тісно взаємопов'язані між собою, проте їх функції не співпадають ні за своїм змістом, ні за механізмом здійснення. Функціонування кожного із принципів має однакове значення для успішної реалізації свого призначення тією системою, яку вони утворюють в єдності і взаємозв'язку з іншими принципами;

дістали подальший розвиток:

- думка про те, що протягом усього періоду людського розвитку поняття справедливості трансформувалося у залежності від конкретної історичної епохи. Проте сам феномен справедливості не зник зовсім, а лише видозмінювався відносно раніше існуючого поняття, доповнюючись новим змістом, зберігаючи в собі загальнолюдську цінність;

- розуміння того, що функція принципу справедливості пов'язана в першу чергу з його сутністю та природою;

- розуміння того, що виражені у праві демократичні цінності, як законність, справедливість та рівність в якості принципів, діють у взаємозв'язку і органічно доповнюють один одного. Сутність принципу справедливості не може бути в повній мірі розкрита без них. Крім того, критерієм справедливості оцінюються всі галузі і норми права;

- обґрунтування тези про те, що прояв справедливості у діяльності суддів виражається через рішення суду, яке повинне бути справедливим;

- обґрунтування тези про те, що право на мотивоване судові рішення зовнішньо проявляється через можливість отримання сторонами від суду першої інстанції відповіді по заявленим доказам, внутрішньо – через необхідність виявлення взаємного зв'язку, між пред'явленими матеріально-правовими вимогами, встановленими обставинами і доказами, які підлягають оцінці з урахуванням норм процесуального права, на основі яких вказані вимоги можуть бути судом задоволені або відмовлені;

- розуміння природи права на виконання судового рішення, яке набрало законної сили, повинно бути корелятивно принципам реалізації виконавчого документа в розумний строк.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- *науково-дослідницькій діяльності* – для дослідження проблеми забезпечення конституційного принципу справедливості у всіх сферах суспільного життя з метою дотримання прав і свобод людини та громадянина (Акт №2/2024 від 05.09.2024 р. про впровадження в наукову діяльність Дніпровського державного університету внутрішніх справ; Акт впровадження результатів дисертаційної роботи у науково-дослідну діяльність кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 17.09.2024 р.);

- *правотворчій роботі* – для удосконалення чинного законодавства та законопроектів на предмет дотримання принципу справедливості, поваги до гідності та прав людини і недопущення дискримінації, порушення прав людини;

- *правозастосуванні* – для удосконалення роботи усіх гілок влади, особливий акцент робимо в дисертаційному дослідженні на реалізацію принципу справедливості судами, які повинні втілювати даний принцип у свої рішення, формувати відповідні судові прецеденти для вирішення аналогічних справ у

майбутньому з метою інтеграції України до ЄС;

- *навчальному процесі* – для підготовки підручників та навчальних посібників, при викладанні конституційного права, процесуального права, у науково-дослідній роботі студентів з навчальних курсів «Конституційне право України», «Конституційно-процесуальне право України», «Адміністративне судочинство», «Судові та правоохоронні органи України», «Виконавче провадження», «Актуальні проблеми конституційного права» (Акт впровадження основних положень та результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» від 03.09.2024 р; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника від 10.09.2024 р; Акт впровадження результатів дисертації зі спеціальності у навчальний процес Університету Короля Данила від 17.09.2024 р.; Акт впровадження результатів дисертаційної роботи у науково-дослідну діяльність кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 17.09.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, наукова новизна, висновки та пропозиції сформульовані авторкою самостійно й обґрунтовані на підставі особистих досліджень.

Деякі статті, що відображають результати роботи, написані у співавторстві. Особистий внесок здобувачки у цих статтях полягає:

- «Constitutional principle of justice in Ukraine in its genesis and implementation in practice» – в описі історичного аспекту розвитку принципу справедливості та його реалізації;

- «The Constitutional right to a reasonable period of consideration of the case» – у розробці методології дослідження; аналізі останніх досліджень по даній тематиці; в обґрунтуванні необхідності дотримання судами при розгляді справ «розумного строку»;

- «Забезпечення та захист права на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність крізь призму виконання рішень ЄСПЛ» – в аналізі основних досліджень і публікацій; проблем виконання рішень Європейського суду з прав людини у державах-членах Ради Європи;

- «Проблемні питання виконавчого провадження під час дії воєнного стану в Україні» – у пропозиції змін до чинного законодавства, зокрема запровадження повноцінної системи арешту коштів боржників; аналізі позитивного досвіду Ізраїлю по виконанню рішень судів;

- «Peculiarities of ensuring the constitutional right to a fair trial: international and national aspects» – у розробці методології дослідження; у наданні пропозицій щодо забезпечення ефективного доступу учасників до суду;

- «Constitutional law and judicial guarantees: their structure and interpretation at the national and international level» – у розробці методології дослідження; в аналізі останніх досліджень;

- «Guarantees for the exercise of the constitutional right of access to justice» – у визначенні чинників, які впливають на механізм реалізації права на доступ до правосуддя; в описі сучасних проблем забезпечення доступу до правосуддя в Україні; у визначенні чинників, що перешкоджають реалізації та захисту права на доступ до правосуддя;

- «Use of the «Electronic Court» service as a means of citizens' access to the judiciary» – в аналізі зарубіжних практик електронного судочинства; в аргументації позитивних результатів запровадження «Електронного суду»;

- «Electronic means of ensuring fair justice: contemporary and development prospects» – в описі особливостей впровадження та модернізації електронного судочинства в Україні; у з'ясуванні сутності та перспектив використання штучного інтелекту під час судових процедур;

- «Justice of judicial procedure conceptual basis and national characteristics» – у розробці методології дослідження; у вивченні позитивного досвіду застосування практики ЄСПЛ з метою забезпечення справедливого судочинства в Україні; у дослідженні реалізації права на справедливий суд в Україні;

- «Prospects of justice for crimes against human peace and security» – у загальній характеристиці злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Апробація результатів дослідження. Основні висновки були представлені на міжнародних, всеукраїнських конференціях: Шелевер Н. В. Застосування принципу справедливості у конституційному правосудді. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 травня 2020 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 45–48; Шелевер Н. В. Принцип справедливості як фундаментальний принцип судової влади. *Шляхи реформування юридичних наук у європейський простір: теоретико-практичний аспект* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Херсон, 19 травня 2020 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 130–132; Шелевер Н. В. Місце та значення принципу справедливості у конституційному праві. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.); Наук.-дослід. ін.-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2020. С. 42–44; Шелевер Н. В. Проблеми реалізації принципу справедливості під час пандемії COVID-19. *Проблеми та стандарти дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 14-15 серпня 2020 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 22–24; Шелевер Н. В. Справедливий суд – основа залучення іноземних інвестицій в Україну. *Юридична наука, законодавство і правозастосовча практика: закономірності та тенденції розвитку* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Люблін, Республіка Польща, 30-31 жовтня 2020 р.). Люблін, 2020. С. 133–135; Шелевер Н. В. Принцип справедливості в механізмі здійснення правосуддя. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали XXVI наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 грудня 2020 р.). Харків : Бровін О.В., 2020. С. 44–46; Шелевер Н. В. Доступність правосуддя як складова права на справедливий суд в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в умовах COVID-19* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 10-11 грудня 2020 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Ч. 1. С. 92–94; Шелевер Н. В. Принцип справедливості у практиці Європейського Суду з прав людини. *International scientific and practical conference «A new task of legal science in Ukraine and in the countries of the European Union»* (Romania, Arad, December 17-18, 2020). Romania, Arad, 2020. С. 107–110; Шелевер Н. В. Соціальна

справедливість в Україні: проблеми практики. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : 78 Матеріали XXVII науково-практичної конференції (м. Харків, 30 квітня 2021 року). Харків, 2021. С. 109–111; Шелевер Н. В. Функції принципу справедливості в конституційному праві України. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 квітня 2021 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 29–31; Шелевер Н. В. Справедливість – конституційна цінність громадянського суспільства. *Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.). Ужгород, 2021. С. 219–223; Шелевер Н. В. Справедливість як обов'язкова вимога судового рішення. *Юридична наука в XXI столітті* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 7-8 травня 2021 року). Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 30–32; Шелевер Н. В. Співвідношення законності і справедливості. *Тези доповідей 75-ї підсумкової наукової конференції професорсько- викладацького складу* (м. Ужгород, 24-28 лютого 2021 р.). Ужгород : УжНУ, 2021. С. 185–187; Шелевер Н. В. Принцип справедливості та принцип законності в конституційному праві України. *International scientific and practical conference «Legal sciences: research and European innovations»* : conference proceedings, April 23-24, 2021. Czestochowa : «Baltija Publishing», 2021. P. 55–57; Шелевер Н. В. Особливості реалізації конституційного права громадян на звернення до суду у воєнний час. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28-29 квітня 2022 р.). Ужгород, 2022. С. 145–147; Шелевер Н. В. Захист судами конституційних прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.). Ужгород, 2022. С. 49–53; Шелевер Н. В. Особливості реалізації судами принципу справедливості в умовах війни в Україні. *Незалежність України: права людини та національна безпека* : матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20 травня 2022 р.). Львів, 2022. С. 326–327; Шелевер Н. В. Забезпечення справедливості в освітньому процесі під час війни в Україні. *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня-13 червня 2022 р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 474–476; Шелевер Н. В. Справедливість як принцип юридичної відповідальності. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 квітня 2023 р.). Ужгород, 2023. С. 150–152; Шелевер Н. В. Конституційне право на виконання судового рішення в умовах воєнного стану в Україні. *Матеріали 77-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 83–85; Шелевер Н. В. Реалізація принципу справедливості при захисті прав ЛГБТ-військових під час війни в Україні. *Матеріали 78-ї*

підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2024. 173–176; Шелевер Н. В. Особливості дотримання процесуальних строків під час російсько-української війни. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти* : матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 р.). Ужгород, 2024. С. 297–299.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладені у 52 наукових працях, з яких – 16 статей у наукових фахових виданнях України, 13 статей у зарубіжних наукових виданнях (5 з яких включені до міжнародних наукометричних баз Web of Science і Scopus), 22 тези доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, 1 – в колективній монографії.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження. Дисертація складається із анотації, вступу, чотирьох розділів, що поділені на 17 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 368 сторінок, із них основний текст викладено на 288 сторінках, список використаних джерел складає 300 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкривається ступінь наукової розробки теми, її зв'язок із науковими програмами, планами і темами, визначено мету й завдання дослідження, окреслюється його об'єкт і предмет, а також застосована методологія дослідження, зазначається наукова новизна одержаних результатів та особистий внесок авторки і практичне значення роботи, наводяться дані про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Історія розвитку принципу справедливості в конституційній традиції» складається з чотирьох підрозділів та присвячений дослідженню історії розвитку принципу справедливості за часів Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, у період Середньовіччя та у XX-XXI столітті.

Підрозділ 1.1 «Принцип справедливості за часів Стародавньої Греції» присвячений дослідженню історії розвитку принципу справедливості за часів Стародавньої Греції. Аргументовано, що справедливість – це процес, який зазнав змін в історичному плані, який набуває нові якості та втрачає ті, що є, отримує нову сутність і оцінку. Саме у філософії вперше були висунуті основні теоретичні постулати справедливості про існування справедливості «загальної» і «спеціальної», «розподіляючої» і «зрівнюючої», «суб'єктивної» і «об'єктивної», а також була виражена думка про те, що в основі приватного і публічного права закладені різні по суті ідеї справедливості. Акцентовано увагу на тому, що питання, звідки походить справедливість, завжди цікавило філософів Стародавньої Греції. Вони розглядали три варіанти – або від «бога», або «від природи», або від людського встановлення. Зроблено висновок про те, що Платон, Аристотель, Цицерон та Сократ зробили великий вклад у розвиток такої цінності у юриспруденції, як справедливість. Завдяки працям Платона та Аристотеля вперше в теорії держави і права Європи було сформульовано теоретичну концепцію справедливості.

Підрозділ 1.2 «Принцип справедливості у римському праві» присвячено

дослідженню принципу справедливості у Стародавньому Римі. Аргументовано, що в Стародавньому Римі справедливість є критерієм оцінки по своїй суті і природі явищ та процесів. Важливою складовою категорії справедливості є рівність, бо природні потреби однієї людини тотожні потребам іншої. Тому справедливість в розумінні римських юристів означала рівність і еквівалентність.

Зазначено, що видатні юристи Стародавнього Риму пов'язували справедливість і право, розуміючи останнє як мистецтво доброго та справедливого. Для них справедливість – це правило, що створено до появи права та існує поза правовими нормами. Мета законодавця – створення справедливих законів, і він ставить перед собою завдання виявити вказані природні чи божественні правила справедливості і побудувати правові норми з урахуванням даних правил.

Акцентовано увагу на тому, що дослідження грецької філософії, римського права є не лише історичним питанням, але і частковим з'ясуванням сучасного погляду на справедливість у праві.

У підрозділі 1.3 «Принцип справедливості в період Середньовіччя» зазначається, що у Середньовіччі пізнання справедливості зводиться до пізнання особистістю самої себе. Для цієї епохи справедливість – дещо ідеальне. Обґрунтовано тезу про те, що на підставі вчення філософів епохи Середньовіччя, ідея справедливості повинна пронизувати усі сфери суспільного життя. Так було від початку її розвитку і так, певно, буде до кінця існування людства. Найкраще ідея справедливості дістає своє вираження саме в праві, бо лише право регулює найважливіші суспільні відносини.

У підрозділі 1.4 «Концепція справедливості ХХ-ХХІ століть» доведено, що у зв'язку із прагненням України стати повноправним членом ЄС, необхідно побудувати таку демократичну державу, в якій верховенство права та справедливість будуть ефективно реалізовуватися на практиці. На першому місці серед усіх соціальних цінностей повинні бути права і свободи людини, тому у дисертаційному дослідженні основний акцент ставиться на реалізації тих моральних норм та норм справедливості, які склалися історично і передавалися від покоління до покоління та повинні закріплюватися у праві у виді нормативних стандартів справедливості.

Зазначається, що філософська наука в розвитку поглядів на сутність поняття справедливості пройшла шлях від тлумачення даного поняття з позицій божественного, ідеального світу до побудови чітко структурованих теоретичних визначень категорії справедливості. Для сучасних філософів та юристів справедливість – це рівність та еквівалентність. Ці поняття конкретизуються у правилах, які встановлені законодавством. До них відносяться норми про незалежність і неупередженість суду, про рівне право на звернення в суд, про обов'язок сторони доказувати ті обставини, на які вона посилається.

Констатовано, що справедливість пройшла довгий шлях свого розвитку, але стосовно розкриття змісту цієї категорії сучасні філософи до сих пір не можуть прийти до єдиної точки зору. Вивчення справедливості з позицій різних наук є необхідним з огляду на необхідність розуміння категорії «справедливість» як сутності права, його внутрішньої якості, вироблення критеріїв справедливості і їх практичного застосування.

Розділ 2 «Конституційно-правова характеристика принципу справедливості» складається з чотирьох підрозділів, у яких надається

характеристика справедливості як конституційно-правової цінності та принципу конституційного права, проведено співвідношення конституційного принципу справедливості із конституційними принципами законності, рівності, а також досліджено особливості правозастосування конституційного принципу справедливості.

У підрозділі 2.1 «Справедливість як конституційно-правова цінність та принцип конституційного права» обґрунтовано, що справедливість – це конституційно-правова цінність, яка у правовій державі має виступати передумовою для реалізації всіх інших цінностей. Доведено, що в ситуації конфлікту, конкуренції конституційно-правових цінностей найбільш рельєфно проявляється категорія справедливості. Зроблено висновок, що справедливість як цінність змістовно характеризується актуальною присутністю та існуванням всіх інших цінностей в несуперечливому співвідношенні між собою.

Сформульовано авторське визначення поняття «конституційний принцип справедливості». Обґрунтовано, що це базовий принцип конституційного права, що відіграє систематизуючу та інтегруючу роль у його становленні, закріпленні, розвитку і реалізації на практиці. В якості принципу права справедливість має більш конкретний зміст, оскільки на відміну від властивості і якості передбачає його практичне застосування. З цієї позиції дійсно можна сказати, що реалізація правового принципу справедливості покликана забезпечити якість справедливості права.

Аргументовано, що справедливість, як конституційна цінність, має бути доступна кожному громадянину. Ідея справедливого та рівноправного суспільства повинна бути однією з головних цінностей Основного Закону України; необхідним кроком з боку законодавця має стати закріплення принципу справедливості в Конституції України як загальноправового принципу. Проте для відображення галузевих основ справедливості необхідно зафіксувати даний принцип у різних галузях права, а саме в тих, де треба захищати в більшій мірі інтереси суб'єктів правовідносин; необхідним є законодавче визначення поняття «справедливості»; справедливість є правовою цінністю та основоположним принципом права і її реалізація може бути здійснена лише шляхом дотримання закону. Це можливе лише при подоланні корупції та підвищенні правової культури та правової свідомості українців, вихованні підростаючого покоління у дусі поваги до Конституції та законів України; важливе значення конституційного принципу справедливості полягає в тому, що він вимагає однакового застосування закону до осіб, які знаходяться в подібних ситуаціях, та диференційованого застосування до тих осіб, які знаходяться в різних ситуаціях. Цінність принципу справедливості розкривається у протистоянні юридичному свавілля. Тому важливим кроком для України є зміцнення принципу справедливості як основоположного принципу права; суди повинні не лише формально посилаючись на принцип справедливості у своїх рішеннях та розглядати його як теоретичний трафарет, від якого нема ніякої практичної користі, але реально розкривати суть справедливості як конституційної цінності та принципу права у своїх рішеннях з врахуванням практики ЄСПЛ; в умовах війни конституційний принцип справедливості розкривається в повній мірі, оскільки народ України бореться за відновлення територіальної цілісності своєї держави та її суверенітету, відстоює свою національну ідентичність. Однак важливим кроком для України після війни має стати ефективна реалізація

принципу справедливості у всіх сферах суспільного життя не лише де-юре, але і де-факто.

У підрозділі 2.2 «Співвідношення конституційних принципів справедливості та законності» доведено, що справедливість знаходиться над правом і є в тісному зв'язку з ним; поняття «справедливість» тісно пов'язане з поняттям «законність», проте справедливість є більш ширше поняття; справедливість створює передумови для забезпечення справжньої правової законності, у ній містяться вимоги щодо рівності всіх перед законом; ідея справедливості адресована не тільки громадянам, але і законодавцю та сприяє зміцненню законності і правопорядку.

Запропоновано закріпити спеціальний термін для правозастосовних актів – юридична справедливість. Виділено специфічні критерії юридичної справедливості правозастосовного акту: справедливість права, що відображається в законі (критерієм справедливості якого є соціальна справедливість). Це головний критерій юридичної справедливості правозастосовного акту; застосування санкції правової норми тільки по відношенню до осіб, які вчинили правопорушення, і не застосування до тих, хто не вчинив; відсутність зворотної сили закону щодо діянь, які раніше не заборонялися.

У підрозділі 2.3 «Конституційні принципи справедливості та рівності: порівняльний аспект» зазначається, що хоча Україна і взяла курс на втілення у суспільні відносини рівності, справедливості, проте оптимальний баланс між цими конституційними цінностями поки що не знайдений. Запропоновано, що перспективами удосконалення реалізації принципів рівності та справедливості має стати: формування конституційної концепції соціальної справедливості і рівності, яка включає в себе поєднання теорії і практики та відображає єдність нормативної моделі регулювання відповідних відносин і практики, у тому числі і судової, їх захисту; утвердження справедливості у всіх сферах суспільного життя як правового принципу та морально-етичної категорії. У сукупності зі свободою і вимогами рівності вона має стати дійсним соціальним фактором, що впорядковує соціальне життя в режимі конституційної безпеки; необхідність внесення змін у чинне законодавство стосовно декларування чиновниками не лише своїх доходів і видатків, але і подання декларацій їхніми близькими родичами. У такому випадку досягнення соціальної справедливості та рівності, подолання корупції є більш ймовірним, ніж в умовах сьогодення; удосконалення системи оплати праці в Україні, запобігання катастрофічного майнового розшарування в державі.

У підрозділі 2.4 «Конституційний принцип справедливості та його правозастосування» обґрунтовано, що справедливість – це принцип правозастосовної діяльності, який закладений у самому змісті права, у тих суспільних відносинах, формою яких є право. Діяльність правозастосовних органів повинна бути пронизана ідеєю справедливості. Винесене рішення, правозастосовний акт, що встановлює конкретні права і обов'язки, заходи юридичної відповідальності повинні бути справедливими.

Констатовано, що дуже часто при правозастосуванні до принципу справедливості відносяться доволі формально, розглядають його як теоретичний трафарет, який не має ніякої практичної користі та часто підміняють його принципом законності.

Рекомендовано, що в процесі прийняття рішення посадовцям слід керуватись буквою закону, своїм уявленням про справедливість і тим, яке з цих

рішень буде найбільш правильним. Запропоновано, що у чинне законодавство та у правозастосовну практику доцільно було б увести такий термін як «справедливість». Тоді рішення суду чи інший правозастосовний акт можна оцінювати не лише з точки зору закону, але і з точки зору моралі, тобто справедливості.

Розділ 3 «Особливості реалізації конституційного принципу справедливості» складається з трьох підрозділів та присвячений дослідженню реалізації конституційного принципу справедливості у соціальній сфері, в економіці, а також при забезпеченні права на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

У підрозділі 3.1 *«Конституційний принцип справедливості у соціальній сфері»* звертається увага на те, що порушенням принципу справедливості є необґрунтовано високі заробітні плати та пенсії українських чиновників. Запропоновано в умовах війни включити «режим економії бюджетних коштів». Робиться висновок, що високі доходи для можновладців не є бар'єром при отриманні ними хабарів, оскільки усе залежить від правової культури та правової свідомості людини, її особистих якостей та моральних цінностей.

Пропонується на період воєнного стану встановити заробітну плату та пенсію на рівні прожиткового мінімуму, а після закінчення воєнного стану внести зміни до законодавства і встановити обґрунтовані розміри заробітних плат та пенсій, не допустити таку несправедливу різницю у виплатах, яка існує наразі, оскільки це є не лише порушенням принципу справедливості, але і дискримінацією.

Запропоновано внести зміни до законодавства та встановити максимально допустиму різницю між розмірами заробітних плат. Аналогічно внести зміни у пенсійне законодавство і при внесенні таких змін законодавець повинен керуватися саме принципом справедливості. Оскільки Україна прагне отримати членство в ЄС, важливим завданням є подолання бідності, встановлення такого прожиткового мінімуму, який би забезпечував гідне життя кожній людині, а не виживання.

Резюмовано, що забезпечення соціальної справедливості в судових рішеннях має базуватися не тільки на судових тлумаченнях поняття справедливості, виробленні правових позицій Конституційним Судом України, Верховним Судом, а має бути чітко сформульованим у законодавстві в частині розуміння принципу справедливості, щоб даний принцип не сприймався, виходячи із суб'єктивного «почуття справедливості», «інтуїції» тощо.

У підрозділі 3.2 *«Реалізація конституційного принципу справедливості в економіці»* зазначається, що після завершення війни необхідною стане відбудова України. Для покращення економічного стану держави запропоновано залучати кошти іноземних інвесторів, проте необхідно: створити максимально сприятливі умови для бізнесу іноземного інвестора в Україні; усунути усі корупційні ризики для нього; створити спеціальний суд по захисту прав іноземних інвесторів, який розглядатиме виключно таку категорію справ; для збільшення інвестиційної привабливості України необхідним є реформування судової системи та системи виконання судових рішень; необхідно модернізувати виробництво у відповідності до європейських стандартів та збільшити продуктивність праці.

Підрозділ 3.3 *«Конституційний принцип справедливості та право на свободу сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності»* присвячений

дослідженню забезпечення права на свободу сексуальної орієнтації та гендерну ідентичність. Обґрунтовується, що під час війни представники ЛГБТ-спільнот зустрічаються із труднощами, оскільки одностатеві пари не мають можливості в повній мірі реалізувати свої права з огляду на відсутність законодавчого врегулювання даного питання. Тому представники так званої «нетрадиційної орієнтації» не захищені на законодавчому рівні.

Запропоновано внести зміни до чинного законодавства з метою заборони дискримінації за сексуальною орієнтацією та доповнити ст. 24 Конституції України терміном «сексуальна орієнтація». Обґрунтовується необхідність введення інституту омбудсмена по захисту прав ЛГБТ-спільнот; легалізації відносин між одностатевими партнерами, але без права усиновлення ними дітей; у процесуальні кодекси серед ознак, за якими не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу, слід доповнити і «сексуальну орієнтацію» та «гендерну ідентичність»; посилення відповідальності за порушення прав ЛГБТ-спільнот; проведення належної правоосвітньої роботи з населенням по даному питанню та відповідне навчання суддів щодо захисту прав таких осіб; переймання позитивного досвіду держав-членів ЄС щодо удосконалення українського законодавства з метою інтеграції України до ЄС.

Розділ 4 «Конституційний принцип справедливості як основний критерій розгляду справ судами» складається з шести підрозділів та присвячений дослідженню права на справедливий суд та його складових.

У підрозділі 4.1 «Конституційний принцип справедливості – основа права на справедливий суд» резюмується, що зважаючи на наявні доктринальні розробки щодо визначення структури права на справедливий суд, доцільно безвідносно до сфери судочинства виділяти такі два взаємопов'язані його елементи, як функціональні елементи права на справедливий суд (доступ до правосуддя; незалежність та неупередженість суду; гласність та відкритість судового провадження) та процесуальні елементи права на справедливий суд (змагальність сторін; розумність строків; оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності).

Робиться висновок про те, що право на справедливий суд – це комплексне суб'єктивне право особи, яке гарантоване міжнародними та внутрішньодержавними нормами, є сукупністю процесуальних прав, реалізація яких залежить лише від судді, який розглядає справу.

Пропонується для уникнення судової помилки впроваджувати «формулу Радбруха» у сучасну судову практику. Обґрунтовується необхідність належного мотивування судами своїх рішень, забезпечення їх якості, дотримання ними принципу рівності сторін тощо.

Звертається увага, що в запропонованому переліку принципів судочинства, що підлягають закріпленню в процесуальних кодексах, справедливість при розгляді та вирішенні справ має згадуватися у поєднанні із законністю.

У підрозділі 4.2 «Доступ до суду як складова права на справедливий суд» зазначається, що важливою складовою права на справедливий суд є доступ до суду. Аргументується, що доступ має бути реальним, а не формальним. Суд має бути відкритим, і не повинні бути ніякі перешкоди ні юридичного, ні практичного характеру.

Зроблено висновок, що без права на доступ до суду та без права брати участь у судовому засіданні гарантії справедливості судового процесу не

матимуть ніякого значення. Тобто справедливість судового процесу безпосередньо пов'язана з практичною реалізацією права на доступ до суду. Умовами доступності правосуддя є: територіальні (близькість суду), економічні (розмір судових видатків, можливість звільнення від них), процедурні (розмежування підвідомчості, ступінь складності та формалізовані процедури звернення до суду, гарантії юридичної допомоги), кадрові (навантаження судів) та інші.

У підрозділі 4.3 «*Особливості реалізації судами конституційного принципу справедливості під час війни*» зазначається, що хоча війна ускладнила доступ до суду, частина судів зруйновані, частина знаходиться в окупації, проте судова гілка влади та законодавець швидко відреагували на такі обставини та врегулювали дане питання. Акцентується увага та тим, що важливим питанням у часи війни є і безпека судочинства, тому онлайн-правосуддя наразі є доволі актуальним. Презюмується, що не має значення, в якому режимі здійснюється правосуддя – чи оффлайн, чи онлайн, головне, щоб воно здійснювалося та було ефективним і справедливим.

Констатовано, що доступ до суду пов'язаний з рівнем довіри до судової гілки влади, який в умовах війни є досить низьким. Тому рекомендується зменшити рівень корупції в судовій системі, реформувати суди шляхом переймання позитивного досвіду держав-членів ЄС.

У підрозділі 4.4 «*Розумний строк розгляду справи судом – показник реалізації конституційного принципу справедливості*» звертається увага на необхідності дотримання розумних строків розгляду справи в суді. Звертається увага, що хоча у відповідності до п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус судів» закріплено дисциплінарну відповідальність суддів за недотримання строків, проте ця відповідальність має бути не лише закріплена на папері, але фактично реалізована.

Аргументується, що термін «розумний строк» введений законодавцем марно, оскільки мотивує суддів до швидкого прийняття рішення по конкретній справі в межах реального часу, який необхідний для прийняття справедливого рішення. Обґрунтовано, що право на справедливий судовий розгляд у розумний строк не означає лише короткий період розгляду і вирішення конкретної справи, але вважається належним чином дотриманим при досягненні оптимальної рівноваги між тривалістю судочинства, законністю та обґрунтованістю рішення суду. Тому необхідно удосконалювати процесуальне регулювання, оскільки на даний час спостерігається ситуація, коли якість вирішення справи нівелюється на користь швидкості її розгляду судом.

Резюмується, що війна не є перешкодою для здійснення судочинства, порушені права мають поновлюватися з урахуванням усіх поважних причин. У разі непоновлення це буде розглядатися як перешкода у доступі до правосуддя.

У підрозділі 4.5 «*Реалізація конституційного принципу справедливості при ухваленні судових рішень*» аргументується, що справедливе судове рішення – це мета правосуддя. Рішення суду повинне бути мотивованим, бо це свідчить про повагу до людини, оскільки суд її вислухав і зрозумів під час процесу. Зазначається, що судді досить формально ставляться до принципу справедливості і фактично не несуть за це ніякої відповідальності. Внутрішнє переконання судді призводить дуже часто до невизначеності. Прогалини у законодавстві взагалі призводять до можливості маніпуляції з боку судді. Тому суддівський розсуд

розцінюється як підґрунтя для корупції.

Пропонується, що у випадку, якщо є прогалина у законодавстві та неможливо застосувати аналогію закону, доцільно було б перейняти досвід Ізраїлю – у разі відсутності норми, яка регулює суспільні відносини, застосовувати норми права тої держави, де такі правовідносини урегульовані.

Резюмується, що при застосування аналогії закону чи аналогії права суддя повинен діяти в рамках закону добросовісно та не зловживати свободою розсуду. Чим вища правова свідомість у судді, тим справедливіше його рішення. Судове рішення є якісним лише в тому випадку, коли воно є справедливим. Робиться висновок про те, що судова правотворчість – це важливий механізм встановлення справедливості, який ефективно регулює суспільні відносини в умовах, коли діюче законодавство «мовчить» чи суперечить вимогам справедливості.

Пропонується внесення відповідних змін до Конституції України та до усіх процесуальних кодексів України, закріпивши у них засаду справедливості, як фундаментальну при здійсненні правосуддя. Навіть застосовуючи прецедентну практику ЄСПЛ, суди не завжди чітко й однозначно розуміють правовий зміст застосування відповідних положень. Тому пропонується підвищення рівня відповідальності суддів та запровадження їх системного навчання. Акцентується увага на тому, що судові рішення повинні бути зрозумілими для органів виконання, оскільки проблемою на практиці є і несправедлива реалізація судових рішень.

У підрозділі 4.6 «Виконання судових рішень як кінцева мета справедливого правосуддя» обґрунтовується, що виконання судових рішень – це завершальна стадія будь-якого судового процесу. Без виконання судового рішення судовий процес втрачає своє значення, оскільки рішення суду залишається лише простим аркушем паперу.

З метою покращення стану виконання рішень судів в Україні пропонується: підвищити рівень заробітної плати працівникам державної виконавчої служби, бо такий розрив між зарплатою суддів та працівників органів ДВС є явним фактом соціальної несправедливості. Це призводить до відтоку кадрів та неякісного виконання судових рішень; для підвищення рівня безпеки державних виконавців надати їм право носіння вогнепальної зброї; збільшити штат відділів ДВС; необхідно розширити права державних виконавців, а саме надати право обмежувати боржників у виїзді за кордон по виконавчих документах про стягнення боргів постановою виконавця, так як є уже по аліментам; подолати корупцію в судах, оскільки інколи судді самі «блокують» виконання своїх же рішень; зобов'язати банки надавати повну інформацію по клієнту у разі подання запиту державним виконавцем; поліції забезпечити якісний розшук транспортних засобів боржників; посилити судовий контроль за виконанням судових рішень, який має бути не формальним, а реальним. Необхідно закріпити це на законодавчому рівні як обов'язок судді, а не його право. Показник ефективності роботи судді має оцінюватися не лише за наслідками перегляду його рішень в апеляційній та касаційній інстанції, але і за показником виконання прийнятих ним рішень.

Пропонується скоротити строки виконання судових рішень, підвищувати рівень правосвідомості українців, бо саме через виконання судових рішень втілюються у життя принципи справедливості і верховенства права.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-практичне дослідження принципу справедливості в конституційному праві України, його реалізацію в різних сферах суспільного життя; викладається авторське бачення проблем, які виникають на практиці, та шляхи їх розв'язання.

Дослідження, проведене у цьому напрямку, надає змогу зробити такі висновки:

1. Справедливість – це філософська категорія, яку вивчали філософи ще у Стародавній Греції. Геракліт, Платон, Аристотель, Сократ, Епікур, Демокріт зробили великий внесок у розвиток такої категорії права як «справедливість», проте нові умови життя диктують нові проблеми і тема справедливості є вічною, потребує постійного дослідження та існуватиме доти, поки існує людство.

2. Принцип справедливості – це унікальний принцип римського приватного права, який використовувався як римськими юристами, так і преторами при здійсненні правосуддя тоді, коли правова норма була відсутня або її було недостатньо. В основу права стародавні римляни ставили саме принцип справедливості і називали його «*aequitas*». Саме у Древньому Римі категорія справедливості набула філософсько-правове значення. Для римлян постійною метою і головним орієнтиром була «*aequitas*».

3. Великий вклад у розвиток категорії «справедливість» зробили філософи Середньовіччя. Хоч їх погляди і були звернені у бік відновлення античного способу життя, все ж формувалися під впливом середньовічної культури, тому в них одночасно поєднувалися і протиставлялися релігійне мислення і античне бачення буття. Справедливість розглядали, як дещо ідеальне.

4. Для сучасних філософів та юристів справедливість – це рівність та еквівалентність. Ці поняття конкретизуються у правилах, які встановлені законодавством. До них відносяться норми про незалежність і неупередженість суду, про рівне право на звернення в суд, про обов'язок сторони доказувати ті обставини, на які вона посилається.

Зміст поняття справедливості обумовлено одночасним існуванням загальнолюдських цінностей і систем цінностей всередині суспільства. Вивчення справедливості як етико-юридичного феномену може відкрити загальне і незмінне у поглядах людей, усунути суб'єктивні, тимчасові і випадкові тлумачення і надати цій ідеї більш теоретичну і практичну цінність.

Справедливість пройшла довгий шлях свого розвитку, але стосовно розкриття змісту цієї категорії сучасні філософи до сих пір не можуть прийти до єдиної точки зору. Вивчення справедливості з позицій різних наук є необхідним з огляду на необхідність розуміння категорії «справедливість» як сутності права, його внутрішньої якості, вироблення критеріїв справедливості і їх практичного застосування.

5. Справедливість – це основоположна правова цінність, яка забезпечує функціонування та застосування конституційного права, бо саме вона є конституційною цінністю, яка встановлює певні вимоги до тлумачення, застосування та введення в дію Конституції. Справедливість тісно пов'язана з такими цінностями як права людини, демократія, рівність та людська гідність. Доведено, що в ситуації конфлікту, конкуренції конституційно-правових цінностей найбільш рельєфно проявляється категорія справедливості. Автор, визначаючи роль і місце справедливості в системі конституційних цінностей,

приходить до висновку, що справедливість, як цінність, змістовно характеризується актуальною присутністю та існуванням всіх інших цінностей в несуперечливому співвідношенні між собою. У випадку конкуренції різних конституційних цінностей у рамках конкретного правовідношення, мова повинна йти не про визнання пріоритету однієї конституційної цінності перед іншою, що може призводити до повного заперечення останньої, а до пошуку збалансованого співвідношення обох. І такий підхід, пов'язаний з пошуком «справедливого балансу» конкуруючих конституційних цінностей, має бути характерним для практики КСУ при вирішенні конкретних справ.

Конституційний принцип справедливості – це базовий основоположний принцип права, який доповнює та розвиває інші загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи, обґрунтовує функціональну необхідність їх існування, визначає межі дії інших принципів, формує ціннісні морально-правові орієнтири і, в кінцевому результаті, сприяє пануванню принципу справедливості у всіх сферах суспільних відносин. Сутність інших принципів не може бути в повній мірі розкрита без даного принципу, оскільки реалізація будь-якого з них завжди порівнюється з феноменом справедливості.

6. На підставі вищенаведеного, ми пропонуємо наступне:

- справедливість, як конституційна цінність, має бути доступна кожному громадянину. Ідея справедливого та рівноправного суспільства повинна стати однією з головних цінностей Основного Закону України;

- Конституція України показує напрямок розвитку держави і суспільства. Це зрілий і мудрий дороговказ нашого суспільства, який забезпечує державну стабільність і злагоду в суспільстві та захищає кожну людину, а разом з тим і невід'ємні її права та основні свободи. Необхідним кроком з боку законодавця має стати закріплення принципу справедливості в Основному Законі України як загальноправового принципу. Проте для відображення галузевих основ справедливості необхідно зафіксувати даний принцип в різних галузях права, а саме в тих, де треба захищати в більшій мірі інтереси суб'єктів правовідносин;

- необхідним є законодавче визначення поняття «справедливість»;

- справедливість є правовою цінністю та основоположним принципом права, і її реалізація може бути здійснена лише шляхом дотримання закону. В Україні доволі складно реалізувати цей принцип, бо і закони часто є несправедливими, а конституційні права людини порушуються. Усі закони повинні бути справедливими, бо у разі порушення принципу справедливості при їх створенні це призведе до правового нігілізму, їх невиконання. Ніякі цінності не можуть суперечити справедливості. Не завжди у праві відображаються усі ідеали справедливості. Зазвичай в Україні закон закріплює ідеї справедливості лише тих, хто його створив, а думка населення про справедливість того чи іншого закону не враховується. Тобто виходить, що правотворчість може реалізовувати як справедливість, так і несправедливість. Все залежить, у чийх руках знаходиться влада;

- необхідним кроком для ефективної реалізації принципу справедливості має стати подолання корупції та підвищення правової культури і правової свідомості українців, виховання підростаючого покоління в дусі поваги до Конституції та законів України;

- важливе значення конституційного принципу справедливості полягає в тому, що він вимагає однакового застосування закону до осіб, які знаходяться в

подібних ситуаціях, та диференційованого застосування до тих осіб, які знаходяться в різних ситуаціях. Цінність принципу справедливості розкривається у протистоянні юридичному свавіллю. Тому важливим кроком для України є зміцнення принципу справедливості як основоположного принципу права. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення;

- суди повинні не лише формально посилатися на принцип справедливості у своїх рішеннях та розглядати його як теоретичний трафарет, від якого немає ніякої практичної користі, але реально розкривати суть справедливості, як конституційної цінності та принципу права у своїх рішеннях з врахуванням практики ЄСПЛ;

- в умовах війни конституційний принцип справедливості розкривається у повній мірі, оскільки народ України бореться за відновлення територіальної цілісності своєї держави і її суверенітету, відстоює свою національну ідентичність. Проте важливим кроком для України після війни має стати ефективна реалізація принципу справедливості у всіх сферах суспільного життя не лише де-юре, але і де-факто.

7. Між принципом справедливості та принципом законності є тісний взаємозв'язок. З однієї сторони, принцип законності створює передумови для забезпечення справедливості, а з іншої – дотримання принципу справедливості сприяє зміцненню законності.

Ми прийшли до висновків, що:

- справедливість знаходиться над правом і є в тісному зв'язку з ним;
- поняття «справедливість» тісно пов'язане з поняттям «законність», проте справедливість є більш ширше поняття;
- справедливість створює передумови для забезпечення справжньої правової законності, у ній містяться вимоги щодо рівності всіх перед законом;
- ідея справедливості адресована не тільки громадянам, але і законодавцю, та сприяє зміцненню законності і правопорядку. Законодавець при здійсненні своєї діяльності повинен керуватися саме принципами справедливості та законності.

Справедливість може допомогти удосконалити закон. По-перше, справедливість дозволяє оцінити цілі правових норм та внести до них корективи. По-друге, за допомогою справедливості можуть бути оцінені самі правові норми, які виступають засобом досягнення цілей права. По-третє, процес і результат застосування норм також може піддаватися аналізу з точки зору ідеї справедливості. Чим вищий науковий рівень, якість законодавчих актів, тим вони справедливіші.

8. Виділяємо наступні вимоги, що закріплені у праві і є загальними критеріями юридичної справедливості правозастосовного акту:

- вимога законного і обґрунтованого застосування норм матеріального і процесуального права;
- вимога обов'язкової відповідності правозастосовного акта нормам моральності і соціальної справедливості.

Проблема найбільш справедливого застосування норм права стоїть поряд з проблемою законності та обґрунтованості правозастосовного акту і невід'ємна від неї. Вважаємо, що необхідно закріпити спеціальний термін для

правозастосовних актів – юридична справедливість.

9. Специфічними юридичними критеріями юридичної справедливості правозастосовного акту є:

- справедливість права, що відображається в законі (критерієм справедливості якого є соціальна справедливість). Це є головний критерій юридичної справедливості правозастосовного акту;

- застосування санкції правової норми тільки по відношенню до осіб, які вчинили правопорушення, і не застосування до тих, хто не вчинив;

- відсутність зворотної сили закону щодо діянь, які раніше не заборонялися.

10. Справедливість та рівність – це конституційні категорії, які тісно взаємопов'язані та характеризують соціальне і правове становище людини в суспільстві і державі, є якісними показниками зрілості конституційного ладу, усієї системи суспільних відносин. Справедливість не може існувати без рівності, але полягає не тільки у рівності, але і у асоціально виправданій нерівності. Винятком з принципу рівності усіх перед законом та судом є конституційно-правові імунітети, проте вони є необхідними з огляду на виконувану суб'єктами, що наділені імунітетом, функціями, мають важливе значення для держави. Справедливість та рівність не співпадають повністю, проте і не суперечать одне одному.

11. Перспективами удосконалення реалізації принципів рівності та справедливості має стати:

- формування конституційної концепції соціальної справедливості і рівності, яка включає в себе поєднання теорії і практики та відображає єдність нормативної моделі регулювання відповідних відносин і практики, у тому числі і судової, їх захисту;

- утвердження справедливості у всіх сферах суспільного життя як правового принципу та морально-етичної категорії. У сукупності зі свободою і вимогами рівності вона має стати дійсним соціальним фактором, що впорядковує соціальне життя в режимі конституційної безпеки;

- удосконалення системи оплати праці в Україні, запобігання катастрофічного майнового розшарування між громадянами в державі.

12. Справедливість – це принцип правозастосовної діяльності. Винесене рішення, правозастосовний акт, що встановлює конкретні права і обов'язки, заходи юридичної відповідальності мають бути справедливими.

У судовому процесі справедливість – це суворе і неухильне дотримання норм процесуального і матеріального права, повне і всебічне дослідження обставин справи, яка розглядається, прийняття морально обґрунтованого і законного рішення. При правозастосуванні до принципу справедливості відносяться доволі формально, розглядають його як теоретичний трафарет, який не має практичної користі, та підміняють його принципом законності.

13. Соціальна справедливість є одним із принципів, що регулює взаємовідносини між людьми з приводу розподілу чи перерозподілу соціальних цінностей, під якими треба розуміти свободу, сприятливі можливості, доходи і багатства.

Соціальна справедливість втілюється у життя лише тоді, коли вона забезпечує кожній людині гідний рівень життя. Зміст поняття «соціальна справедливість» залежить, насамперед, від економіки держави, державного устрою. Тому в умовах сьогодення, а саме в умовах війни, критерії соціальної

справедливості будуть змінені.

Для забезпечення соціальної справедливості в Україні необхідним є, насамперед, перебудова психології та мислення людей, подолання корупції та удосконалення нормативно-правової бази. З боку держави повинен забезпечуватися високий рівень соціальної захищеності всіх громадян, гарантування гідного життєвого рівня, удосконалення нормативно-правової бази щодо утвердження соціальної справедливості у всіх сферах суспільного життя.

14. Війна завдає великої шкоди економіці України, проте необхідним є її поступове відновлення, що є можливим за рахунок іноземних інвестицій. Тому необхідним є створення сприятливих умов для роботи іноземного інвестора та надання йому відповідних гарантій. Однією з таких є право на справедливий суд, бо саме стосовно порушення цього права найбільше заяв надходять до ЄСПЛ. Побудова ефективної судової системи є необхідною для забезпечення і утвердження принципу справедливості в економіці.

Інвестиційна привабливість в Україні не найкраща, проте при зменшенні рівня корупції, ефективній судовій реформі, при використанні заморожених російських активів можливе економічне зростання нашої держави. Необхідно модернізувати виробництво, збільшити продуктивність праці у відповідності до стандартів ЄС. Тому, з іншої сторони, війна сприяє економічному відновленню держави, консолідації допомоги партнерів по її відновленню, модернізації економіки та сучасній відбудові України.

15. Перешкодою на шляху України до ЄС є відсутність Закону, який би визначав правовий статус ЛГБТ-спільнот. Тому дані особи є незахищеними та зазнають дискримінації на соціальному рівні. Окрім цього, війна в Україні ще більше погіршила становище одностатевих пар у зв'язку з неможливістю їх легалізації, тобто вони знаходяться у нерівному становищі у порівнянні з гетеросексуалами. ЛГБТ-військові, так само як і інші військові, захищають Батьківщину і мають право на захист, на рівність з іншими. Тому у сучасній демократичній правовій державі, яка прагне членства у ЄС, недопустимою є дискримінація через сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність.

Кожна людина має право на гідне існування та повагу до себе, і «нетрадиційна сексуальна орієнтація» не має визнаватися якимось відхиленням та сприяти дискримінації таких осіб у суспільстві. Адже кожна людина повинна повноцінно жити, а держава повинна цьому сприяти. Тому важливим для України є прийняття законів щодо гарантування прав ЛГБТ-спільнот. Необхідним є і підвищення правової культури та правосвідомості з метою толерантного ставлення до таких осіб, тому необхідною є і відповідна робота з населенням.

16. З метою інтеграції України до європейської спільноти, пропонуємо вживати такі заходи щодо забезпечення прав ЛГБТ-спільнот:

1) необхідним є введення інституту омбудсмена по захисту прав ЛГБТ-спільнот;

2) потрібно законодавчо врегулювати можливість легалізації шлюбів вищезазначених осіб, але без права усиновлення ними дітей;

3) внести зміни до чинного законодавства і, як критерій дискримінації, зазначити такі ознаки, як «гендерна ідентичність» та її різновид «сексуальна орієнтація»;

4) у процесуальних кодексах серед ознак, за якими не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу (ч. 2 ст. 8 КАС України), слід

доповнити і «сексуальну орієнтацію» та «гендерну ідентичність»;

5) посилити відповідальність за порушення прав ЛГБТ-спільнот;

6) проводити якісну правоосвітню роботу з населенням щодо легального ставлення до ЛГБТ-спільнот, дотримання їх прав та недопущення дискримінації у всіх сферах суспільного життя;

7) переймати позитивний досвід держав-членів ЄС щодо удосконалення українського законодавства з метою інтеграції України до ЄС;

8) проводити із суддями навчання щодо вивчення практики ЄСПЛ для кращого розуміння гарантування прав ЛГБТ-спільнотам та необхідності їх захисту.

17. Право на справедливий суд – одне із фундаментальних прав кожної людини, завдяки функціонуванню якого можна вести мову про розвиток демократичних, правових основ державотворення, адже воно є гарантією захисту порушених прав, свобод та законних інтересів особи. Сутність права на справедливий суд полягає в гарантуванні справедливого захисту інших прав.

Справедливість у процесуальному праві слід розглядати у двох аспектах: широке тлумачення містить узагальнену якість всього судочинства (справедливість та його застосування), вузьке – використання його як принципу при відправленні правосуддя у конкретних справах.

До характерних ознак конституційного права на справедливий суд у правовій державі слід віднести: усвідомлену можливість особи реалізувати це право; спеціальний суб'єктно-об'єктний склад; як наслідок, відповідні дії у спеціально створених державних судових інституціях, спрямовані на відновлення порушених прав.

18. Справедливість судового процесу безпосередньо пов'язана з практичною реалізацією права на доступ до суду. Умовами доступності до правосуддя є: територіальні (близькість суду), економічні (розмір судових видатків, можливість звільнення від них), процедурні (розмежування підвідомчості, ступінь складності та формалізовані процедури звернення до суду, гарантії юридичної допомоги), кадрові (навантаження судів) та інші.

Право на доступ до суду не є абсолютним і може обмежуватися на законній підставі самими учасниками спору, національним судом чи законодавством. Це право за своєю природою регулюється державою, яка у свою чергу користується певною свободою розсуду в цьому відношенні. Однак обмеження доступу до правосуддя, які встановлюються державою, повинні переслідувати законну мету, враховувати баланс публічних і приватних інтересів і не повинні абсолютно позбавляти особу права на судовий захист, завдавати шкоди самій її суті.

Неприпустимим обмеженням доступу до суду є відмова у правосудді, пов'язана з недоліками законодавчого регулювання: відсутністю компетенції у національних судів щодо розгляду певних категорій вимог; нечітким вирішенням питань підвідомчості тощо. Забезпечення державою права на доступ до суду виражається у злагодженій діяльності усіх гілок її влади.

19. Війна стала викликом для України після пандемії, і завданням нашої держави є створення умов для того, щоб правосуддя здійснювалося без перешкод навіть в умовах воєнного стану. Для цього потрібно переймати саме досвід Ізраїлю, як держави, що постійно перебуває у стані війни.

В умовах війни неприпустимим є відстроковане поновлення порушених прав, бо відкладення захисту порушених прав призводить взагалі до забуття

поновлення таких прав. Тому ми є прихильниками альтернативних способів вирішення спорів і найкращим, на нашу думку, є медіація. До суду мають потрапляти так звані «складні» справи, коли компромісу між сторонами досягнути не вдається.

20. Судовий розгляд є справедливим у тому випадку, коли дотримуються усі процесуальні принципи з урахуванням європейських стандартів відправлення правосуддя. Такий підхід відповідає міжнародній практиці, оскільки при вирішенні питання про можливість визнання судового розгляду справедливим ЄСПЛ оцінює його з точки зору дотримання кожного зі стандартів правосуддя, що випливають із положень ст. 6 Конвенції.

21. Право на розумний строк – складова права на справедливий суд. Законодавець ввів поняття «розумний строк» для запобігання зловживання часом на вчинення тої чи іншої процесуальної дії і поняття «розумності» обмежує посадових осіб часовими рамками з метою пришвидшення їх діяльності. Суть розумного строку зводиться до часу, який необхідний судді для прийняття законного та справедливого рішення, а виконавцю – для його виконання.

Розумність строку – це, насамперед, його дотримання без зайвих зволікань, і метою такої «розумності» має стати справедливий і неупереджений розгляд судом справи і захист порушених прав людини. В умовах війни в Україні суди при поновленні пропущених строків повинні враховувати територіальну специфіку проведення бойових дій.

22. Судові рішення – це акти юридичної культури, які втілюють ідеї справедливості. Проте проблемою на практиці є відсутність законодавчого визначення поняття «справедливість» – і це породжує невизначеність та різне тлумачення даного поняття. Тому більшість юристів орієнтується саме на практику ЄСПЛ, рішення якого стали зразком справедливості.

Судові рішення повинні відповідати суворим критеріям з точки зору не тільки формальних, але особливо змістовних вимог, тобто вони повинні бути належним чином обґрунтовані та мотивовані саме на усталеній практиці прийняття рішень у фактично і юридично подібних справах. Мають мати легітимну мету та бути результатом неупередженого прийняття без будь-якого тиску з боку громадськості, політиків, влади тощо.

23. Суддівська помилка призводить до порушення принципу справедливості та завдає шкоди одній із сторін. Наслідком є зниження авторитету судової гілки влади у суспільстві та зростання правового нігілізму. Ось чому при застосуванні аналогії закону чи права суддя повинен керуватися вимогами юридичної справедливості. Суддівський розсуд має бути розумний та справедливий, а суддя не має зловживати таким правом. У суддівського розсуду мають бути певні межі, і це складне питання – знайти баланс, для прикладу, між публічними та бізнес-інтересами, принципами справедливості, рівності та суддівським розсудом. Проблемою на практиці при застосуванні суддівського розсуду та реалізації принципу справедливості є досить формальне ставлення суддів до цього принципу. Дотримання справедливості не може в більшій мірі залежати від розсуду суду, у самому законі мають бути закладені необхідні для цього гарантії.

24. Правила процедурної справедливості направлені на забезпечення формальної рівності. Для прикладу, принципи справедливого судового розгляду ще не гарантують справедливого результату процедури. Тому рівність перед

судом і право на судовий захист не зводиться до формального аспекту процедурної справедливості, а припускає винесення справедливого рішення суду, поновлення в правах, що вимагає індивідуального підходу до обставин справи, а не формального застосування правових норм. Іноді судді використовують термін «справедливість» лише для посилення значення свого рішення і використання цієї категорії не має ніякого смислового навантаження.

25. Виконання рішень судів – це один з елементів судового провадження, логічне завершення будь-якого судового процесу. Адже без виконання судового рішення зводиться нанівець весь судовий процес, мета, задля якої, власне, і розпочинався судовий процес. Належний судовий захист є неможливим без ефективного виконання рішення, бо лише тоді принципи справедливості та верховенства права втілюються у життя. Тому держава має забезпечувати як доступ до суду кожному, чиє право порушене, так і забезпечувати виконання рішення суду.

26. З метою покращення показників виконання рішень судів та інших органів пропонується наступне:

- удосконалення фінансування оплати праці працівників органів ДВС;
- забезпечення належного рівня безпеки державних виконавців при проведенні виконавчих дій та надання їм права носіння зброї при виконанні своїх посадових обов'язків;
- розширення штату органів ДВС;
- надання права державним виконавцям обмежувати боржників у праві виїзду за кордон по всіх виконавчих документах, які перебувають у них на виконанні;
- зменшення рівня корупції в українських судах;
- покращення ситуації із розшуком транспортних засобів;
- внесення змін до процесуальних кодексів щодо закріплення за суддями обов'язку здійснювати контроль за виконанням судових рішень, які вони прийняли.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

Колективна монографія:

1. Shelever N. Problems implementation of constitutional principle of justice in the economy in condition of the Covid-19 pandemic. *Pandemic Economic Crisis: Changes and New Challenges to Society* : scientific monograph / edited by M. Bezpartochnyi. VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House “St. Grigorii Bogoslov”, 2020. P. 188–197.

Статті в періодичних фахових наукових виданнях України:

2. Шелевер Н. В. Принцип справедливості в римському праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2020. № 4. С.148–153.

3. Шелевер Н. В. Принцип соціальної справедливості в конституційному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 33–38. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.3.7>

4. Шелевер Н. В. Принцип справедливості у філософії античних філософів. *Ампаро*. 2020. № 4. Том 2. С. 33–39. DOI: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-05>

5. Шелевер Н. В. Конституційне право на справедливий суд в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72–78. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2004>

6. Шелевер Н. В. Принцип справедливості та його реалізація Конституційним Судом України при здійсненні правосуддя. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 86. С. 259–263. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2453>

7. Шелевер Н. В. Справедливість як основоположний принцип права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 89. С. 113–118. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i89.3199>

8. Шелевер Н. В. Поняття та зміст конституційного принципу справедливості. *Конституційно-правові академічні студії*. 2021. Вип. 1. С. 65–72. DOI: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2021.1.07>

9. Шелевер Н. В. Справедливість – обов’язкова вимога судового рішення. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 22–27. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.3>

10. Шелевер Н. В. Особливості реалізації принципу справедливості під час виконання судових рішень. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 17–21. DOI: <https://doi.org/10.15421/392193>

11. Шелевер Н. В. Реалізація принципу соціальної справедливості у відносинах із соціальної підтримки населення в умовах пандемії COVID-19: досвід України та держав-членів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 149–152. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1316>

12. Шелевер Н. В. Конституційне право на доступ до суду в умовах воєнного стану та пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 70. С. 156–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.24>
13. Шелевер Н. В. Особливості забезпечення конституційного права на справедливий суд під час війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2022. № 71. С. 104–107. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.16>
14. Шелевер Н. Конституційний принцип справедливості як основа прав людини. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 293–297. DOI: [10.31733/2078-3566-2022-6-293-297](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-293-297)
15. Гербут В. С., Лазур Я. В., Шелевер Н. В. Забезпечення та захист права на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність крізь призму виконання рішень ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 674–678. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/160>
16. Шелевер Н. В., Лазур Я. В., Гербут В. С. Проблемні питання виконавчого провадження під час дії воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 652–655. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/156>
17. Шелевер Н. В. Захист прав ЛГБТ-спільноти під час війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2024. № 83. Ч. 1. С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.21>

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

18. Шелевер Н. В. Конституційний принцип справедливості в механізмі здійснення правосуддя. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Vol. 2, No. 3. P. 254–259.
19. Shelever N., Bilash O. Constitutional principle of justice in Ukraine in its genesis and implementation in practice. *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*. 2021. Vol. XIV, No. 1. P. 55–65. DOI: <https://doi.org/10.32084/tekapr.2021.14.1-6>
20. Shelever N. Constitutional principle of justice as a basic for attracting foreign investments in Ukraine. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2021. No. 2. P. 91–99.
21. Шелевер Н. Виконання судових рішень – складова права на справедливий суд. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 207–214. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-24>
22. Shelever N., Herevych M., Fenych Y., Sukhan I., Cherevko P. Guarantees for the exercise of the constitutional right of access to justice. *Cuestiones Politicas*. 2023. Vol. 41, No. 79. P. 706–722.
23. Shelever N., Voron D., Antalovtsi O., Boldizhar S., Lohvynenko Ye. The constitutional right to a reasonable period of consideration of the case. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2023. Vol. 16, No. 1. P. 401–409. DOI: [10.2478/bjlp-2023-0000028](https://doi.org/10.2478/bjlp-2023-0000028)
24. Shelever N., Varynskyi V., Burdonosova M., Rogach O., Pylyp V. Electronic means of ensuring fair justice: contemporary and development prospects. *Lex Humana*. 2024. Vol. 16, No. 1. P. 557–572.

25. Shelever N., Tychyna D., Galagan S., Cherniavska O., Bystrytskyi B. Prospects of justice for crimes against human peace and security. *Archives des Sciences*. 2024. Vol. 74, Issue 3. P. 139–145. DOI: <https://doi.org/10.62227/as/74323>

Статті в періодичних наукових виданнях, які індексуються в наукометричних базах Web of Sciences та Scopus:

26. Шелевер Н. В. Справедливість як основоположний принцип конституційного права України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Svazek 7. 4. vydání. S. 44–48. DOI: 10.46340/eppd.2020.7.4.7 (*Scopus*).

27. Rogach O., Shelever N., Herevych M., Shulhan I., Muzyka M. Peculiarities of ensuring the constitutional right to a fair trial: international and national aspects. *Cuestiones Politicas*. 2022. Vol. 40, No. 75. P. 615–635. DOI: 10.46398/cuestpol.4075.37 (*Web of Science*).

28. Shelever N., Filipaska N., Varunts L., Pylyp V., Voron D. Constitutional law and judicial guarantees: their structure and interpretation at the national and international level. *Cuestiones Politicas*. 2023. Vol. 41, No. 77. P. 256–269. DOI: 10.46398/cuestpol.4177.17 (*Web of Science*).

29. Varynskyi V., Shelever N., Yankovyi M., Pylyp V., Antalovtsi O., Halahan O. Use of the «Electronic Court» service as a means of citizens' access to the judiciary. *Lex Humana*. 2024. Vol. 16, No. 1. P. 249–266. (*Web of Science*).

30. Shelever N., Rogach O., Antalovtsi O., Voron D., Pylyp V. Justice of judicial procedure conceptual basis and national characteristics. *Revista Brasileira de Direito, Passo Fundo*. 2024. Vol. 20, No. 1. 15 p. DOI: 10.18256/2238-0604.2024.v20i1.4987 (*Web of Science*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

31. Шелевер Н. В. Застосування принципу справедливості у конституційному правосудді. *Розбудова правової держави в Україні: реалії та перспективи* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 травня 2020 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 45–48.

32. Шелевер Н. В. Принцип справедливості як фундаментальний принцип судової влади. *Шляхи реформування юридичних наук у європейський простір: теоретико-практичний аспект* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Херсон, 19 травня 2020 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 130–132.

33. Шелевер Н. В. Місце та значення принципу справедливості у конституційному праві. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.); Наук.-дослід. ін.-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2020. С. 42–44.

34. Шелевер Н. В. Проблеми реалізації принципу справедливості під час пандемії COVID-19. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 14-15 серпня 2020 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 22–24.

35. Шелевер Н. В. Справедливий суд – основа залучення іноземних інвестицій в Україну. *Юридична наука, законодавство і правозастосовча практика: закономірності та тенденції розвитку* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Люблін, Республіка Польща, 30-31 жовтня 2020 р.). Люблін, 2020. С. 133–135.

36. Шелевер Н. В. Принцип справедливості в механізмі здійснення правосуддя. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали XXVI наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 грудня 2020 р.). Харків : Бровін О. В., 2020. С. 44–46.

37. Шелевер Н. В. Доступність правосуддя як складова права на справедливий суд в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в умовах COVID-19* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 10-11 грудня 2020 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Ч.1. С. 92–94.

38. Шелевер Н. В. Принцип справедливості у практиці Європейського Суду з прав людини. *International scientific and practical conference «A new task of legal science in Ukraine and in the countries of the European Union»* (Romania, Arad, December 17-18, 2020). Romania, Arad, 2020. С. 107–110.

39. Шелевер Н. В. Соціальна справедливість в Україні: проблеми практики. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : 78 Матеріали XXVII науково-практичної конференції (м. Харків, 30 квітня 2021 року). Харків, 2021. С. 109–111.

40. Шелевер Н. В. Функції принципу справедливості в конституційному праві України. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 квітня 2021 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 29–31.

41. Шелевер Н. В. Справедливість – конституційна цінність громадянського суспільства. *Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.). Ужгород, 2021. С. 219–223.

42. Шелевер Н. В. Справедливість як обов'язкова вимога судового рішення. *Юридична наука в XXI столітті* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 7-8 травня 2021 року). Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 30–32.

43. Шелевер Н. В. Співвідношення законності і справедливості. *Тези доповідей 75-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу* (м. Ужгород, 24-28 лютого 2021 р.). Ужгород : УжНУ, 2021. С. 185–187.

44. Шелевер Н. В. Принцип справедливості та принцип законності в конституційному праві України. *International scientific and practical conference «Legal sciences: research and European innovations»* : conference proceedings, April 23-24, 2021. Czestochowa : «Baltija Publishing», 2021. P. 55–57.

45. Шелевер Н. В. Особливості реалізації конституційного права громадян на звернення до суду у воєнний час. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів* : матеріали XIV Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Ужгород, 28-29 квітня 2022 р.). Ужгород, 2022. С. 145–147.

46. Шелевер Н. В. Захист судами конституційних прав людини в умовах воєнного стану в Україні. *Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26 травня 2022 р.). Ужгород, 2022. С. 49–53.

47. Шелевер Н. В. Особливості реалізації судами принципу справедливості в умовах війни в Україні. *Незалежність України: права людини та національна безпека* : матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20 травня 2022 р.). Львів, 2022. С. 326–327.

48. Шелевер Н. В. Забезпечення справедливості в освітньому процесі під час війни в Україні. *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня-13 червня 2022 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 474–476.

49. Шелевер Н. В. Справедливість як принцип юридичної відповідальності. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 квітня 2023 р.). Ужгород, 2023. С. 150–152.

50. Шелевер Н. В. Конституційне право на виконання судового рішення в умовах воєнного стану в Україні. *Матеріали 77-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2023. С. 83–85.

51. Шелевер Н. В. Реалізація принципу справедливості при захисті прав ЛГБТ-військових під час війни в Україні. *Матеріали 78-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету*. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2024. С. 173–176.

52. Шелевер Н. В. Особливості дотримання процесуальних строків під час російсько-української війни. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти* : матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 р.). Ужгород, 2024. С. 297–299.

АНОТАЦІЯ

Шелевер Н.В. Принцип справедливості в конституційному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 – Право). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню принципу справедливості в конституційному праві України. Розглянуто проблеми реалізації конституційного принципу справедливості та надано пропозиції для їх вирішення. Досліджено історію розвитку принципу справедливості в конституційній традиції та зроблено висновок, що нові умови життя диктують нові проблеми і тема справедливості є вічною, потребує постійного дослідження та існуватиме доти, поки існує

людство. Обґрунтовано, що справедливість пройшла довгий шлях свого розвитку, але стосовно розкриття змісту цієї категорії сучасні філософи до сих пір не можуть прийти до єдиної точки зору.

Зроблено висновок, що справедливість, як цінність, змістовно характеризується актуальною присутністю та існуванням всіх інших цінностей у несуперечливому співвідношенні між собою. Сформульовано авторське визначення конституційного принципу справедливості. З'ясовано, що сутність інших принципів не може бути в повній мірі розкрита без даного принципу, оскільки реалізація будь-якого з них завжди порівнюється з феноменом справедливості. У дисертації надаються пропозиції щодо удосконалення реалізації в Україні справедливості як конституційної цінності та принципу конституційного права.

Проведено співвідношення принципу справедливості з принципом законності, рівності та визначено перспективи удосконалення їх реалізації. Досліджено справедливість як принцип правозастосовної діяльності. Розглянуто реалізацію конституційного принципу справедливості в соціальній сфері, економіці та надано відповідні пропозиції для вирішення проблем, які виникають на практиці. Досліджено проблеми забезпечення права на свободу сексуальної орієнтації та гендерну ідентичність в Україні та вказано на шляхи їх вирішення.

Досліджено конституційне право на справедливий суд та його складові. Вказано на труднощі, які виникають при забезпеченні права на справедливий суд, та надано рекомендації для їх розв'язання. Охарактеризовано реалізацію конституційного принципу справедливості при ухваленні судових рішень, вплив суддівського розсуду на прийняття справедливих рішень. Досліджено проблеми виконання судових рішень в Україні та надано пропозиції щодо покращення стану їх виконання. Обґрунтовано, що належний судовий захист є неможливим без ефективного виконання рішення, бо лише тоді принцип справедливості втілюється у життя.

Ключові слова: справедливість, принцип конституційного права, конституційно-правова цінність, суд, законність, рівність, соціальна справедливість, іноземні інвестори, ЛГБТ-спільноти, право на справедливий суд, доступ до суду, рішення суду, воєнний стан, розумний строк, виконання судових рішень.

SUMMARY

Shelever N.V. The Principle of Justice in the Constitutional Law of Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Laws in the specialty 12.00.02 «Constitutional Law; municipal Law» (081 – Law). – State University «Uzhhorod National University», Uzhhorod, 2024.

The dissertation is devoted to the study of the principle of justice in the constitutional law of Ukraine. The problems of realization of the constitutional principle of justice are considered and proposals for their solution are made. The author studies the history of the development of the principle of justice in the constitutional tradition and concludes that new conditions of life dictate new problems and the topic of justice is eternal, requires constant research and will exist as long as humanity exists. It is substantiated that justice has come a long way in its development, but modern

philosophers still cannot come to a common point of view regarding the disclosure of the content of this category.

It is concluded that justice as a value is substantively characterized by the actual presence and existence of all other values in a consistent relationship with each other. The author's definition of the constitutional principle of justice is formulated. It is found that the essence of other principles cannot be fully disclosed without this principle, since the implementation of any of them is always compared with the phenomenon of justice. The dissertation provides proposals for improving the implementation of justice in Ukraine as a constitutional value and a principle of constitutional law.

The author correlates the principle of justice with the principles of legality and equality and identifies the prospects for improving their implementation. The author studies justice as a principle of law enforcement. The author examines the implementation of the constitutional principle of justice in the social sphere and economy and provides relevant proposals for solving problems arising in practice. The author examines the problems of ensuring the right to freedom of sexual orientation and gender identity in Ukraine and points out the ways to solve them.

The author analyzes the constitutional right to a fair trial and its components. The difficulties encountered in ensuring the right to a fair trial are pointed out and recommendations for their solution are provided. The author characterizes the implementation of the constitutional principle of fairness in court decision-making and the impact of judicial discretion on fair decision-making. The problems of enforcement of court decisions in Ukraine are investigated and proposals are made to improve the state of their enforcement. It is substantiated that proper judicial protection is impossible without effective enforcement of a judgment, since only then the principle of justice is realized.

Keywords: justice, principle of constitutional law, constitutional and legal value, court, legality, equality, social justice, foreign investors, LGBT communities, right to a fair trial, access to court, court decision, martial law, reasonable time, enforcement of court decisions.